

Отже, вивчення української пунктуації за текстоцентричним аспектом враховує методичну систему роботи з окремими текстами: від комплексного аналізу готового чи створеного тексту до побудови власних висловлювань різних типів і стилів мовлення на різних уроках вивчення пунктуації. Саме тому текстоцентричний підхід до вивчення української пунктуації потребує більш детального висвітлення в наступних публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бухбиндер В.А. О целосности и структуре текста // Вопросы языкознания. – 1975. – № 6. – С. 73 – 86.
2. Гальперин И.Р. Грамматические категории текста (опыт обобщения) // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1977. – Т. 36. – С. 522 – 532.
3. Гогиберидзе Л.М. Обучение пунктуации связного текста на уроках русского языка: Автореф. дис. ... канд. пед. наук / МГПИ им. В.И. Ленина. – М., 1989. – 16 с.
4. Коньков В.И. Пунктуационное членение публицистического текста: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / ЛГУ им. А.А. Жданова. – Л., 1983. – 17 с.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За редакцією М.І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2004. – 400 с.
6. Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5 – 12 класи. – К.: Перун, 2005. – 176 с.

УДК 37.016:81'373

Н.В. Котух

РОЛЬ АСОЦІАТИВНИХ ЗАВДАНЬ У ВИВЧЕННІ ЛЕКСИКОЛОГІЇ

У статті розглянуто асоціативне мислення у контексті системної організації лексики, проаналізовано можливість використання асоціативних зв'язків між словами як психологічної основи навчання мови.

Associative thinking in the context of systematic organization of lexics is considered and possibility of using associative links between words as a psychological basics of studing a language is analyzed in the article.

Комунікативний принцип у навчанні мови передбачає її засвоєння як функціональної системи, пов'язаної з екстралінгвістичною дійсністю, компетенцією існування, досвідом і мовленнєвою практикою учнів. Тісний взаємозв'язок системи мови і комунікативних настанов доцільним вбачається зокрема в процесі опанування лексики, оскільки чітка мовленнєва перспектива вмотивовує необхідність оволодіння словником.

Технологія реалізації комунікативної функції лексичних одиниць ґрунтується на загальних закономірностях та лінгводидактичних принципах засвоєння мови, основними з яких є взаємозв'язок між лінгвістичною теорією і мовленнєвою практикою, залежність результатів навчання від потенціалу мовленнєвого середовища, випереджаючий розвиток усного мовлення.

Лінгвістичні засади шкільного курсу лексики – комплекс вихідних позицій лексикології як розділу мовознавства, що досліджує словниковий склад мови. Ключовою ідеєю методики лексики є вчення про лексику як систему співвідносних і взаємопов'язаних фактів, а лексикологію як науку не про окремі слова, а про лексичну систему мови в цілому (Беляєв О.М., Дорошенко С.І., Марченко Л.М., Мельничайко В.Я., Олійник І.С., Пентилюк М.І., Передрій Г.Р., Смолянінова Г.М., Усатенко Г.П. та ін.). Згідно з вищезазначеним у лексикології слово вивчається в аспектах смислового значення, місця в загальній системі лексики, походження, продуктивності використання, сфери застосування в процесі спілкування, експресивно-стилістичного характеру. Невід'ємною складовою

вивчення лексики є засвоєння учнями наукових відомостей з лексикології, передбачених шкільною програмою, зокрема ознайомлення зі словом як лексичною одиницею, значенням слова (прямим і переносним), багатозначністю, омонімами, синонімами, антонімами, лексичними шарами української мови з погляду походження і продуктивності використання (спільнослов'янські, власне українські, запозичені слова, неологізми, архаїзми), з погляду функціонування в мовленні (загальноживана лексика, професіоналізми, діалектизми) [1; 2]. Поняття “системні відношення в лексиці” в школі не тлумачиться, однак структура курсу рідної мови вимагає практичного його засвоєння, що увиразнено ілюструє перелік лексикологічних понять, основоположним серед яких є термін “лексичне значення” – зміст слова, співвіднесеність з певним позамовним фактом (предметом, якістю, процесом, явищем) дійсності. Працювати над лексичним значенням слова найдоцільніше в контексті, можливості якого необхідно вичерпати повністю, перш ніж звернутись до словника. Ознайомлення з новою одиницею номінації чи актуалізація відомого слова передбачає комплексне використання засобів семантизації: контекст, визначення, переклад, наочність, добір синонімів і антонімів, аналіз слова за будовою тощо.

Безумовно, тлумачення й розуміння значення слова – важлива складова мовленнєвого розвитку. Проте у слововживанні суттєвим є не стільки значення окремого слова, скільки усвідомлене встановлення його зв'язків з іншими лексемами. Відтворювати стійкі та продукувати вільні словосполучення, класифікувати предметну дійсність, зафіксовану в слові, характеризувати зміст понять на основі власних уявлень й адекватного лексику дозволяє асоціативне мислення, розгляд якого став метою даної публікації.

Асоціації – взаємозв'язки між окремими думками, почуттями, подіями, людьми, що їх уособлюють, фактами й ознаками. Кожне слово викликає в нашій уяві образ, картину, позитивну чи негативну згадку про певні обставини. Асоціативне мислення, за О.О. Леонтьєвим [3], базується на семантичній спорідненості одиниць номінації (як вона відчувається людиною), а також закономірності сполучуваності слів у мові та мовленні.

Звернутися до асоціативної методики у вивченні лексики за комунікативним підходом спонукає припущення, що структура висловлювання детермінована асоціативними зв'язками між словом-стимулом і словом-реакцією, що існують в свідомості мовця в момент продукування висловлювання. Покликаючись на практику асоціативних експериментів, результати яких відображено в словнику асоціативних норм російської мови [3], можемо стверджувати про залежність асоціацій не лише від лінгвістичних факторів, а й від позамовних чинників (статі, віку, освіти, професії, індивідуального досвіду тощо).

Виокремлення в рамках асоціативного експерименту двох різновидів – вільного і спрямованого – є підставою для окреслення завдань, обумовлених їх специфікою. Вільні асоціації можуть передбачати реєстрацію лише першого слова (асоціативний диктант, асоціативний кросворд), ланцюжка відповідей, обмежених часом або з невизначеною тривалістю виконання завдання з метою створення максимального асоціативного поля. Особливості спрямованих завдань регулюють свободу асоціацій цільовими настановами. Прийом контрастного асоціювання орієнтує на добір антонімів, асоціативні зв'язки слів близьких за значенням уможливають синонімію; на збагачення, уточнення, активізацію словника розраховані тактильні, візуальні, фонічні, смакові асоціації; актуалізують знання наукової термінології та правил асоціації-визначення та асоціації-прикладу, пов'язані зі словом-стимулом.

Важливо зауважити, що слова, об'єднані асоціативними зв'язками, пов'язані з певними ситуаціями використання. Тому слово-стимул можна кваліфікувати не лише як вербальну, а й як соціальну асоціацію, що співвідносна зі змістом мовлення. Останнє судження пояснює необхідність систематизації знань учнів про навколишній світ шляхом тематичної організації лексики. Не випадково в основу словникової роботи покладено тематичний принцип як засіб упорядкування словесних асоціацій.

Тематична спільність і співвіднесеність слова з ситуацією використання забезпечують чіткість формування лексичних навичок за тривірневою структурою: форма, значення,

призначення. Провідним компонентом асоціативної пам'яті є саме призначення, функція слова, вмотивована його формою і значенням. Отже, поряд із семантизацією, яку здійснює вчитель, варто спонукати учнів до активної мисленнєво-мовленнєвої діяльності, спрямованої на пошук слова-реакції на слово-стимул. Двобічний підхід до лексичної одиниці сприяє засвоєнню як об'єктивних знань про слово, так і накопиченню суб'єктивних вражень, що потребує їх осмислення й лексичного оформлення.

Спираючись на викладену вище структуру лексичних навичок, розглянемо механізм їх функціонування в єдності, взаємозв'язку й взаємозумовленості компонентів:

- співвіднесеність звукового або графічного образу слова з лексичним значенням;
- співвіднесеність слухових і мовленнєвих відбитків слова із зоровим образом предмета (прямо або опосередковано), що є свідченням функціонування слова на основі уявлення;
- асоціативні зв'язки з іншими словами;
- зв'язки слів, що утворюють його смислову будову;
- співвіднесеність слова з ситуацією використання;
- використання слова в мінімальному контексті на основі смислової узгодженості й відповідно до граматичних норм.

Встановлення асоціативних зв'язків передбачає колективні та індивідуальні види роботи. Перевагою колективного розуму є засвоєння типових асоціацій (метафор, епітетів, порівнянь). Відомості, отримані вчителем про асоціативні поля школярів, дозволяють виявити стереотипи мислення, спричинені спільністю асоціацій і закономірностями функціонування мови. Увага до окремих думок сприяє розвитку творчого мислення, виникненню оригінальних, яскравих авторських асоціацій.

Вважаємо за необхідне наголосити, що детерміновані системою мови парадигматичні й синтагматичні зв'язки між лексичними одиницями теж спираються на асоціативну природу мислення, що забезпечує здатність сприйняття слова у сукупності його зв'язків з іншими.

Ф. де Соссюр, який уперше виділив ці два мовні аспекти, називав парадигматичний аспект асоціативним [4: 458]. Слово в лексичній системі не існує ізольовано. Його значення визначається мовцем через наявні в свідомості парадигматичні та синтагматичні зв'язки, які є відображенням системності об'єктивного світу, відтвореного в лексиці. У пам'яті мовців парадигма структурних елементів лексичної системи ґрунтується на спільності чи протилежності їх значень, що позначається на змісті навчальних настанов. Парадигматичні зв'язки є основою тренувальних вправ на добір синонімів (відношення смислової подібності), антонімів (відношення смислового протиставлення), завдань, спрямованих на встановлення гіперо-гіпонімічних (родо-видових) відношень на основі співвідношення таких характеристик, як загальне і особливе, ціле і частина, множина і елемент. Найбільшими парадигматичними об'єднаннями є лексико-семантичні групи, які структурують і об'єднують лексичну систему. Стійкість парадигматики і синтагматики виключає фіксацію випадкових асоціацій, закріплюючи функціонування унормованих зв'язків в мові та мовленні. Якщо спільність або відмінність ознак дозволяють групувати лексичні одиниці при встановленні парадигматичних зв'язків, то синтагматичні відношення передбачають поєднання, послідовність, співіснування, сполучуваність слів, лексичні комбінації в реальному потоці мовлення і в тексті.

Вивчення лексики в школі має на меті збагачення активного словника учнів, розвиток зв'язного мовлення, вироблення навичок свідомого оволодіння новими словами, уточнення значення і сфери вживання відомих слів, забезпечення граматично правильного й комунікативно виправданого мовлення. Слово як носій і джерело інформації лінгвістичного, психологічного, соціально-психологічного характеру детермінує розгалужену систему асоціативних зв'язків, комплексне урахування яких є запорукою системного розуміння лексики й вільного використання засобів мови відповідно до змісту й мети висловлювання. Зазначене вказує на необхідність пошуку оптимальних шляхів використання асоціативних завдань при вивченні лексикології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Методика вивчення української мови в школі / О.М. Беляєв, В.Я. Мельничайко, М.І. Пентилюк та ін. – К.: Радянська школа, 1987. – 246 с.
2. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2000. – 264 с.
3. Словарь ассоциативных норм русского языка / Под ред. А.А. Леонтьева. – М., 1977.
4. Українська мова: Енциклопедія / Редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О., М.П. Зяблюк. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

УДК 37.035.6

Л.І. Мамчур

ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті подано характеристику основних категорій комунікативної взаємодії людей, визначено їх роль в успішному спілкуванні та обґрунтовано можливість вивчення в шкільному курсі української мови.

The article contains the description of main categories of communicative interaction of people, the marking of their role for successful relation and possibility of studying Ukrainian language in school course.

Комунікування особистостей у суспільстві відбувається за допомогою природної людської мови в поєднанні з позамовними чинниками, яка реалізується через мовний код, що є предметом дослідження міжособистісного спілкування. Вчені доводять, що людина виявляє себе як особистість, як носій неповторних когнітивних, психічних і соціальних якостей лише у спілкуванні, тобто у комунікативній взаємодії. Результативність і успішність комунікації, досягнення мети і поставлених цілей комунікантом та комунікатом залежить від правильної, точної, доречної організації мовного коду.

Традиційне визначення основних одиниць і категорій мови не в повній мірі відображає комунікативні, соціальні і культурні її аспекти, адже мова, на думку прибічників сосюривського вчення, є статична. У процесі функціонально-комунікативного аналізу класичні концепції не спроможні описати ті структурні характеристики мови, що вказують на розгортання комунікативної ситуації в часі. До основних категорій мови у комунікації сучасні науковці відносять: дискурс, мовленнєвий жанр і мовленнєвий акт.

Мовленнева комунікація розглядається як дискурсивне мовлення, що стало об'єктом наукових шукань лінгвістів, психолінгвістів, лінгводидактів (Н.Арутюнова, Ф.Бацевич, М.Бахтін, Є.Бенвеніст, І.Гальперін, М.Макаров, В.Мельничайко, О.Леонтьєв, Л.Лосєва, М.Пентилюк, О.Селіванова та ін.).

Мета статті – охарактеризувати основні категорії комунікативної взаємодії людей, визначити їх роль в успішному спілкуванні; обґрунтувати можливість їх вивчення у шкільному курсі рідної (української) мови.

Для найбільш повного відображення сутності мовного спілкування вчені послуговуються категоріями – дискурс, мовленнєвий жанр і мовленнєвий акт, що перебувають в ієрархічній взаємодії.

Дискурс – текст, реалізований у конкретній мовленнєвій ситуації.

↑
Мовленнєвий жанр – спосіб організації та побудови мовлення в конкретній ситуації спілкування.

↑
Мовленнєвий акт – цілеспрямована мовленнева дія в межах прагматичної ситуації.